

ÜÇ KAVRAM, TEK TERİM VE BİR ÖNERİ: KUR'ÂN'IN CEM'İ

 Hüseyin ORAL^a

Öz

Bu makalenin amacı, Kur'ân'ın cem'i teriminin Türkçe karşılıklarındaki karmaşaya dikkat çekmek ve bu probleme çözüm olabilecek bir öneride bulunmaktadır. Bugün Türkçe tefsir literatüründe, Kur'ân'ın cem'i terimi sadece Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleştirilen faaliyete hasredilmiştir. Halbuki klasik eserlerde Kur'ân'ın iki ya da üç kez cem' edildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte -âlimlerin görüş ve açıklamaları da dikkate alındığında- bu terimin, üç farklı kavrama delalet edecek şekilde kullanılması daha uygun gözükmektedir.

Kur'ân'ın Cem'i teriminin delalet ettiği ilk olay, ayetlerin -Peygamberimizin talimatıyla- sure içlerindeki muayyen yerlerine yerleştirilmesidir. Rivayetler göz önüne alındığında bu olay iki şekilde gerçekleşmiştir: Ya ayetler indirildiği esnada Peygamberimiz tarafından ilgili surelerdeki yerlerine yazdırılmış ya da şartlardan dolayı indirildiği anda farklı malzemeler üzerine kaydedilen ayetler daha sonra sureleri oluşturacak şekilde başka bir malzemede bir araya getirilmiştir. Kur'ân'ın cem'iyle kastedilen ikinci olay Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde dağınık halde duran Kur'ân parçalarının iki kapak arasında bir araya getirilmesidir. Üçüncü cem'in ifade ettiği olay ise Hz. Osman döneminde -kıraatte ciddi ihtilafların baş göstermesi sebebiyle- Kur'ân'ın okunuş ve yazılış itibarıyla tek harfe indirilmesidir.

Türkçe çalışmalarda cem' teriminin ifade ettiği bu üç kavramı karşılayacak, üzerinde uzlaşmış bir lafız bulunmamaktadır. Genel olarak her bir cem', "toplama", "derleme", "bir araya getirme", "istinsah", "çoğaltma" gibi pek çok farklı lafızla karşılanmaktadır. Bunların hiçbiri üç kavramı birden karşılayamamaktadır. Bazıları ise delalet ettiği tek bir kavramı karşılama hususunda dahi yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla bu makalede her üç cem'e de tekabül edebilecek bir Türkçe lafız önerisinde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Cem', Toplanma, İstinsah.

^a Arş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, huseyinoral@erciyes.edu.tr

THREE CONCEPTS, ONE TERM, AND A PROPOSAL: JAM' AL-QUR'ÂN

This article aims to point out the confusion of the Turkish translations of the term "Jam' al-Qur'ân" known by the name of "the collection of the Qur'ân" and suggest a new Turkish term to solve this problem. In today's Turkish tafsir literature, the term jam' al-Qur'ân has been used only for the collection in the period of the Caliph Abû Bakr. However, the classic tafsir and the history of the Qur'an works demonstrate that the Qur'ân was collected three times.

The first event that the term Jam' al-Qur'ân refers to is the collection of verses in surahs by the instructions of the Prophet Mohammad. The second event that this term indicates is the collection of the Qur'ân pieces between two covers in the period of Abû Bakr. Eventually, the third event is to unite the variants of the recitation of the Qur'ân in the period of the Caliph 'Uthmân.

In the tafsir studies by the Turkish language, there is no single term to imply all these three collections of the Qur'ân at a time. Besides, some terms are incapable of signifying even only one of these concepts accurately and appropriately. So, in this article, we will suggest a Turkish term that is capable of referring all these three concepts of Jam' al-Qur'ân.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

İnsan, kavramlarla¹ düşünür ve düşündüklerini diğer insanlara -bu kavramların taşıyıcısı olan- dil ile aktarmaya çalışır. Kavramlar, hariçteki olay ve olguların zihnimizde soyutlanan veya tasavvur edilen formlarıdır. Bu kavramların, dildeki ifadesine ise mantıkta, terim ya da lafız denmektedir.² Ancak terim sözcüğü Türkçede, "kullanımında ya da medlûlünde uzlaşmış kelime" anlamına da delalet etmektedir.³ Dolayısıyla biz bu makalede, -karışıklık olmaması adına- bir ilimde üzerinde uzlaşmış lafızlar için istilâh ve terim sözcüklerini; kavramın dildeki karşılığı olarak ise lafız, söz ve kelime sözcüklerini kullanacağız.

Klasik Arapçada lafız, kavilden (sözden); kavil ise kelimedden

¹ Kavram kelimesi, Arapçada "مفهوم", İngilizcede ise "concept" kelimeleriyle karşılanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), "Mefhûm", 2/1617; Jeanne Ellis Ormrod, "Concept Learning", *Encyclopedia of the Sciences of Learning*, ed. Norbert M. Seel (New York: Springer, 2012), 728.

² Bkz. İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2004), 57.

³ Bkz. *Güncel Türkçe Sözlük*, "Terim" (Erişim 17 Haziran 2020); Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İlim ve Sanat, 1986), "Terim", 972.

(sözcükten) daha geniş ve kapsamlıdır. Lafız, *الصَّوْتُ الْمَشْتَمِلُ عَلَى بَعْضِ الْحُرُوفِ سِوَاءِ دَلٍّ* "الصَّوْتُ الْمَشْتَمِلُ عَلَى بَعْضِ الْحُرُوفِ سِوَاءِ دَلٍّ" yani "anlamalı olsun ya da olmasın harflerden oluşan ses"; kavil, "الْفَرْدُ مُفْرَدٌ" yani "bir manaya delalet eden lafız"; kelime ise "الْكَلِمَةُ لَفْظٌ" yani "müfred kavil" anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanında kelime, *الْكَلِمَةُ لَفْظٌ* "الْكَلِمَةُ لَفْظٌ" yani "müfred mana için vaz olunmuş lafız" şeklinde de tanımlanmıştır. O halde lafız hem sözü hem de kelimeyi kapsamakta ve her ikisini de ifade edecek şekilde kullanılabilir. Mesela "cem" hem lafız hem kavil hem de kelimedir. Ancak "Cem'u'l-Kur'ân", lafız ve kavil olduğu halde kelime değildir. Çünkü artık müfredlikten çıkmıştır ve lafzın bir kısmı, mananın bir kısmına delalet etmektedir. Cem'u'l-Kur'ân'ın tersten okunuşu olan "Nâ'ruk-l'u'mec" ise -anlamsız olması itibariyle- söz ya da kelime değil; sadece lafız olarak nitelendirilebilir.⁴

Bu durumda dilin anlamlı en küçük birimi kelimedir ve her kelimenin delalet ettiği manalar söz konusudur. Ancak manaların, dış dünyada varlıkları yoktur. Bu durumda bir lafız ya da kelime dış dünyadaki bir olguya doğrudan delalet edemeyecek ve bu olgunun, soyutlanarak zihni bir form kazanmasına ve zihinde ortaya çıkan bu kavram ile kelimenin delalet ettiği anlamlardan biri arasında ilişki kurulmasına ihtiyaç duyulacaktır. Aynı zamanda iki kişi arasında anlaşmanın sağlanabilmesi için her ikisinin zihninde de aynı lafızların aynı kavramlara delalet edecek şekilde vaz edilmiş olması gerekmektedir. O halde insanlar arasındaki anlaşma sadece aynı kelimeleri kullanmalarıyla değil; bu kelimelerin -manaları itibariyle- onların zihinlerinde aynı kavrama tekabül etmesiyle mümkün olabilmektedir. Ancak bağımsız iki zihin arasında bu mutabakatın gerçekleşmesi kolay değildir. Zira insanlar, bazen aynı lafızla farklı kavramları; bazen de farklı lafızlarla aynı kavramı ifade edebilmektedirler. Ayrıca bir yazıda veya konuşmada bu kelime ve lafızların hepsini tanımlamak ya da delalet ettikleri kavramı izah etmek mümkün gözükmemektedir. Zira her yeni tanım, mutabakatından emin olunamayan yeni kelime ve lafızlar ortaya çıkacak ve ortaya çıkan her kelime ve lafızda yeniden bir tanım ihtiyacı hasıl olacaktır ki bu da teselsüle yol açabilecektir. Dolayısıyla çoğu zaman bu lafız ve kavramların mutabık olduğu ve aynı şekilde anlaşıldığı varsayılır yahut varsayılmak zorunda kalınır. Nitekim bu varsayım yapılmadığı takdirde insanlar arası anlaşma -sonsuz bir izah ve tanım sürecine girileceğinden- yine sağlanamayacaktır. Bu

⁴ Bkz. İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'İlmi'n-Nahv ve's-Şâfiye fi 'İlmi't-Tasrîfi ve'l-Hat*, thk. Sâlih Abdulazîm eş-Şâ'ir (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 11; Abdullah Cemâluddîn İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 27.

sebeple en azından her ilimde kilit rol oynadığı düşünölen kelime ve kavramlarda karşılıklı mutabakat sağlanması, anlaşmazlıkların ortadan kalkmasında önemli bir rol oynayacak ve ilmî açıdan daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Bir ilimle iştigal eden insanlar ya da -genelde olduğu gibi- bunlardan bir grup, bir lafzı belli bir manaya ya da kavrama delalet edecek şekilde kullanma hususunda anlaştığında ıstılahlaşma gerçekleşmektedir.⁵ Mesela burada bahis konusu olan cem' kelimesi, literal olarak delalet ettiği manaların yanında bu manalarla ilişkili olarak İslam tarihindeki birtakım kavramalara da delalet etmektedir. Kur'ân'ın cem'i hakkında konuşan iki kişinin anlaşabilmesi için zihinlerinde cem' kelimesinin delalet ettiği kavramların -diğer bir ifadeyle ilgili olayların onların zihninde tasavvur edilmiş hallerinin- aynı olması gerekmektedir. Aynı şekilde asırlar önce yazılmış Arapça bir eserdeki cem' kelimesinin anlaşılması, yazarın zihnindeki tasavvur ile okuyucunun zihnindeki tasavvurun mutabık olmasına bağlıdır.

Kavramlara tekabül eden terimlerin farklı dillere doğru bir şekilde aktarılması da aynı şekilde büyük önem arz etmektedir. Zira bir terimin çevirisi, bu terimin delalet ettiği kavramı tam olarak karşılamadığı takdirde hem düşünce safhasında hem de diğer insanlarla sağlıklı bir iletişim kurulması noktasında pek çok sorunla karşılaşılacak ve bilginin olduğu gibi aktarılması ve paylaşılmasında problemler doğacağından ilmî çalışmalarda doğru sonuçlara ulaşılması akamete uğrayabilecektir. Bununla birlikte tabii ki yabancı kökenli lafız ve ıstılahların tamamının tercüme edilerek kullanılması gerekmemektedir. Hatta bazılarının tercüme edilmemesi evlâdır. Sözelimi Türkçeye mâl olmuş -"tefsir, fıkıh" gibi- ıstılahlar, zaten bize ait terimler haline gelmiştir ve bunları tercüme etmek, dilimizin bir parçası haline gelmiş "kalem, kitap" gibi kelimeleri -sırf yabancı kökenli oldukları için- çevirmeye benzeyecektir. Ancak -Kur'ân'ın cem'i gibi- kavramı tam olarak karşılayamayacak şekillerde çevrilmiş ve çevirileri üzerinde uzlaşılammış ıstılahların, -düzeltilerek- dilimize uygun bir şekilde aktarılması önem arz etmektedir. O halde şunu söyleyebiliriz: Bir ilimdeki bu tür yabancı kökenli terimleri dilimize ya lafzın ifade ettiği kavramı tam olarak karşılayacak şekilde çevirmeliyiz ya da hiç çevirmemeliyiz.

⁵ "İstılah" kelimesi, Arapçada "uymak, uygun olmak" gibi anlamlara gelen "صَلَح" fiilinden türemekte ve köken itibariyle "insanlar tarafından uygun görölen ve üzerinde uzlaşılacak şey" anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Tehânevî, "İstılah", 1/212; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasit* (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), "Salaha", 520.

Bu meyanda tefsir ilmi içerisindeki “Cem’u’l-Kur’ân” ıstılahını ele alacağımız ve buna karşılık bir Türkçe lafız önerisinde bulunacağımız bu makalede, öncelikle bu ıstılahın, kavramsal açıdan klasik eserlerde nasıl kullanıldığını ve tarihteki hangi olaylara tekabül ettiğini ortaya koymaya çalışacağız. Ardından bu olayların Türkçe eserlerde hangi lafızlarla karşılandığını inceleyeceğiz. Son olarak da cem’ ıstılahını -ve dolayısıyla bu ıstılahın delalet ettiği kavramları- tam olarak karşıladığını düşündüğümüz bir lafız önerisinde bulunacağız.

A. Cem’ Teriminin Klasik Eserlerdeki Kullanımı

Günümüzde Kur’ân tarihi ve tefsir bağlamında cem’ kavramından bahsedildiğinde akla genel olarak Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) zamanında gerçekleşen cem’ olayı gelmektedir. Halbuki bu alanlara ait klasik kaynaklar tarandığında, cem’in bu olaydan ibaret olmadığı ve âlimlerin Kur’ân’ın farklı cem’lerinden bahsettiği görülmektedir. Bununla birlikte geçmişte Kur’ân’ın cem’i teriminin ne ifade ettiği hususunda âlimler arasında tam bir konsensüs olduğunu söylemek de mümkün gözükmemektedir. Zira bazı âlimler Kur’ân’ın iki kere, bazıları ise üç kere cem’ edildiğinden bahsetmektedir. Hatta âlimler arasında bu cem’lerin delalet ettiği olgularla ilgili de birtakım farklı görüşler söz konusudur.

Bu noktada akla, üzerinde âlimlerin görüş birliği olmayan bir lafzın nasıl ıstılah olacağı sorusu gelebilir. Ancak bir lafzın ıstılah olabilmesi için tüm insanların ya da -bir ilmin içindeki kavramdan bahsediyorsak- bu ilimle iştigal eden bütün ilim adamlarının uzlaşması gerekmektedir. Evet, ideal olan budur; ancak insanlar arasında bu tür bir uzlaşma pek mümkün değildir. Mesela tefsir ilmi içindeki en önemli ıstılah, muhtemelen “tefsir”dir. Ancak -ilmin adını da teşkil eden- bu ıstılahta bile bir konsensüsten bahsedilememektedir. Zira kimi âlimler, bu ıstılahın “anlama” yönünü ön plana çıkarmakta; kimi âlimler ise “açıklama” yönünün daha ağır bastığı kanaatini taşımaktadır. Hatta bu kanaatlerin kendi içinde bile nüanslarla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla cem’ lafzının ıstılah olmasında tam bir görüş birliğinin bulunmaması şaşırılacak bir durum değildir.

Şimdi, -mesele tarihsel akış içinde daha iyi anlaşılabilmesi için- kaynaklarda geçen rivayet ve görüşlerden öne çıkanlara kronolojik olarak yer vereceğiz.⁶ Aktarıldığına göre Hz. Ali (ö. 40/661), Kur’ân’ı ilk cem’ edenin

⁶ Görüşlere geçmeden önce şunu da ifade edelim ki burada amacımız Kur’ân’ın cem’i konusunu işlemek değildir. Dolayısıyla çalışmamızda bu konu baştan sona ele alınmayacak; sadece Kur’ân’ın cem’i teriminin ve medlüllerinin anlaşılmasına katkı sağlayacak noktalara değinilecektir.

Hız. Ebû Bekir olduğunu söylemiş⁷ ve Kur'ân'ın bu şekilde cem' edilmesi kararının doğru olduğunu alenen ifade etmiş;⁸ hatta insanlar arasında Mushaflara en çok faydası dokunanın -iki kapak arasında cem' etmesi sebebiyle- Hız. Ebû Bekir olduğunu belirtmiştir.⁹ Aynı şekilde hicrî I. asrın ikinci yarısından 'Urve b. ez-Zübeyr'in (ö. 94/713) de şöyle dediği aktarılmaktadır: "Yemâme ashâbı öldürüldüğünde Kur'ân'ı Mushaflar halinde ilk cem' eden Ebû Bekir'dir. Osman ise Mushafları tek bir Mushafa cem' etmiştir."¹⁰

Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) aktardığına göre Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004), *el-Mesâilu'l-Hams* adlı eserinde şöyle demektedir: "Kur'ân'ın iki çeşit cem'i söz konusudur: Birincisi, yedi uzun surenin başa alınıp arkasına yüzlük surelerin konulması suretiyle yapılan sure telifidir. Bunu sahâbe gerçekleştirmiştir. Diğer cem' ise ayetlerin sure içindeki telifidir. Bu kısım Peygamberimiz tarafından yapılmıştır ve tevkîfidir."¹¹

Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), *Müstedrek*'te Kur'ân'ın cem'inin bir seferde gerçekleşen bir olay olmadığını ifade etmektedir. Ona göre Kur'ân'ın bir kısmı henüz Peygamberimiz hayattayken; bir kısmı ise Hız. Ebû Bekir döneminde cem' edilmiştir. Üçüncü cem' ise Hız. Osman'ın (ö. 35/656) hilafeti esnasında sure tertibinde meydana gelmiştir.¹² Beyhakî (ö. 458/1066), Peygamberimiz döneminde gerçekleşen cem'den maksadın, farklı zamanlarda indirilen ayetlerin -Peygamberimizin işaretiyle- ait oldukları surelerde bir araya getirilmesi olabileceğini ifade etmektedir.¹³ Nitekim Hız.

⁷ Bkz. el-Kâsım b. Sellâm Ebû 'Ubeyd, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-'Atıyye vd. (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, ts.), 283; Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman es-Sicistânî İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 1/153.

⁸ Bkz. Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib Bâkılânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'İsâm el-Kudâh (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001), 1/64.

⁹ Bkz. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 1/153-154. İbn Ebî Dâvud'un *Kitâbu'l-Mesâhif*'inde Kur'ân'ı ilk cem' edenin veya cem' emrini verenin Hız. Ömer olduğu yönünde rivayetler bulunmaktadır. Ancak Suyûtî, bu rivayetlerdeki maksadın, Hız. Ömer'in bizzat gerçekleştirdiği ya da onun hilafetinde gerçekleşen bir cem' olmadığını; onun bu cem'i sadece tavsiye ettiğini ifade etmektedir. Bkz. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 1/170-173; Celâluddîn Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2008), 130.

¹⁰ Ebû 'Amr Dâni, *el-Mukni' fî Rasmi Mesâhifi'l-Emsâr* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1978), 18.

¹¹ Bkz. Muhammed b. 'Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru't-Turâs, 1984), 1/237.

¹² Bkz. Muhammed b. Abdullah el-Hâkim Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/249.

¹³ Bkz. Ahmed b. el-Hüseyin Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Ashâbi's-Şeri'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 7/147-148; Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 129.

Osman bir rivayette şöyle demektedir: "Peygamberimize ayetler indirildiği zaman vahiy kâtiplerinden birini çağırır ve 'Bu ayeti, filancanın zikredildiği sureye koy.' derdi."¹⁴ Osman b. Ebi'l-Âs'ın (ö. 51/671) aktardığına göre Peygamberimiz kendisinde vahiy hali belirdikten sonra şöyle buyurmuştur: "إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ" "Bana Cebrâil geldi ve *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ* ayetini¹⁵ şu suredeki şu yere koymamı emretti."¹⁶ Bunun yanında Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), "Biz Rasûlullah'ın yanında Kur'ân'ı birtakım yazı malzemelerinden¹⁷ telif ediyorduk." demiştir.¹⁸ Bu rivayetler, sahâbenin o dönemde Peygamberimizin talimatıyla ayetleri -indiği anda ya da daha sonra- art arda yazarak bir araya getirdiğine işaret etmektedir. İbn Fâris ve Beyhakî'nin açıklamalarından anlaşıldığına göre nüzul dönemindeki ilk cem' bu olaya delalet etmektedir.

Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Kur'ân'ın -yirmi küsur senede tedricen indirilmesi sebebiyle- sahâbenin hafızasında parça parça durduğunu ve Peygamberimiz vefat ettiğinde, sahifelerde cem' edilmiş bir Kur'ân bulunmadığını belirtmektedir. Ona göre Kur'ân ilk defa Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde ve sonrasında da Hz. Osman döneminde cem' edilmiştir.¹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, Peygamberimiz döneminde Kur'ân'ın cem' edilmediğini söylerken muhtemelen Kur'ân'ın tamamının iki kapak arasında toplanmadığını kastetmektedir. Bununla birlikte bu ifadeler, onun zihninde nüzul döneminde ayetlerin birbiri ardına eklenmesi olayının, cem' kavramına dahil olmadığına da işaret etmektedir.

V. asırdan sonra bu bilgiler tekrar edilmeye başlamıştır. İlk cem'e yaklaşımlarındaki farklılık dolayısıyla son dönemden de iki görüşe yer verebiliriz. Muasır tarihçi Muhammed Tâhir b. Abdilkâdir el-Kürdî'ye (ö. 1980) göre Kur'ân'ın cem'i bazen "ezberleme" bazen de "yazma" anlamında kullanılmaktadır. "Yazma" anlamına göre Kur'ân üç kere cem' edilmiştir: İlk

¹⁴ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut - Muhammed Kâmil Karabelli (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "İstiftâhu's-Salâh", 124; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr* (Beirut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Tefsîru'l-Kur'ân", 10.

¹⁵ Nahl 16/90.

¹⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut vd. (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 2001), 29/441.

¹⁷ Subhî Sâlih (ö. 1986), rivayette geçen "الرقاع" kelimesinin büyük bir ihtimalle o dönemde yazı için kullanılan deri ve kâğıt gibi malzemeleri ifade ettiğini belirtmektedir. Bkz. Subhî Sâlih, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1977), 69.

¹⁸ Bkz. Tirmizî, "Menâkıb", 148.

¹⁹ Bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâ'ât*, thk. Abdulfettâh İsmâil Çelebi (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 57-65.

cem', Peygamberimiz zamanında Kur'ân'ın tamamının yazıya geçirilmesidir. Ancak Kur'ân, bu dönemde tek bir yerde toplu halde durmuyordu; aksine pek çok farklı malzeme üzerine yazılmıştı ve sure bakımından da herhangi bir sıraya konulmamıştı. İkinci cem', Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde gerçekleşmişti ki bu, yedi harfe göre yapılan ilk cem' idi. Üçüncü cem'de ise Hz. Osman, Kur'ân'ın yedi harften sadece birisine göre cem' edilmesini ve yazılmasını emretti.²⁰ Bunun yanında Zurkânî (ö. 1948) ve Mennâ'u'l-Kattân (ö. 1999), cem' kelimesinin "ezberlemek" ve "yazmak" şeklinde iki manası bulunduğunu söyleyerek ilk cem'in Kur'ân'ın sahâbe tarafından yazılması ve ezberlenmesine delalet ettiğini savunmakta ve yine benzer şekilde ikinci ve üçüncü cem'lerin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman dönemlerinde yapıldığını ifade etmektedirler.²¹

Aktarılan bilgilerden anlaşılacağı üzere âlimler arasında cem' kavramının sadece niceliğiyle ilgili değil; mahiyetiyle ilgili de görüş ayrılıkları mevcuttur. Bununla birlikte ihtilafların -Hz. Ebû Bekir zamanındaki cem'den ziyade- nüzul dönemi ve Hz. Osman'ın hilafeti esnasındaki cem'lerin medlûlünde ortaya çıktığını belirterek bu ihtilafları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Nüzul dönemindeki cem' ile ilgili ihtilaflı görüşler:

- a. Peygamberimizin nazil olan ayetleri, vahiy katiplerine bir suredeki belli bir ayetten sonrasına ya da öncesine ekletmesidir. Böylece sure içlerinde ayetler belli bir düzende bir araya gelmiştir.
- b. Peygamberimiz zamanında Kur'ân'ın tamamının yazıya geçirilmesidir.
- c. Kur'ân'ın sahâbe tarafından yazılması ve ezberlenmesidir.

Bu bağlamda nüzul dönemindeki cem' ile ilgili Enes b. Mâlik'ten aktarılan bir rivayete dikkat çekmek yerinde olacaktır: "Kur'ân'ı Peygamberimiz döneminde dört kişi cem' etmiştir: Mu'âz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ebû Zeyd ve Ubey b. Ka'b."²² Bu rivayetteki "cem'" kelimesi

²⁰ Bkz. Muhammed Tâhir b. Abdilkâdir el-Mekkî el-Hattât Kürdî, *Târîhu'l-Kur'ân ve Garâibu Rasmihi ve Hukmuhu* (Cidde: el-Me'ârifu'l-Âmme, 1365), 20-33.

²¹ Bkz. Muhammed Abdulazîm Zurkânî, *Menâhîlu'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001), 203-222; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2009), 106-121.

²² Bkz. Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Menâkibu'l-Ensâr", 17; "Fedâilu'l-Kur'ân", 8; Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim* (Riyad: Dâru Taybe, 2006), "Fedâilu's-Sahâbe", 119-120. Ayrıca bkz. Ebû 'Ubeyd, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 374; Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb Nesâî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Fârûk Hamâde (Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1992), 79; Ebu'l-Fidâ' İsmail İbn Kesîr, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1416), 53.

muhtemelen "tümünü ezberlemek, kuşatmak" gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim Zerkeşî de bu konudan bahsederken "جمع" fiilini "حفظاً" kelimesiyle temyiz etme ihtiyacı hissetmiş ve bu kişilerin Kur'ân'ı ezber bakımından cem' ettiğini ifade etmiştir.²³ Kelimenin -hem Zerkeşî hem de Zurkânî, Mennâ'u'l-Kattân ve Kürdî gibi çağdaş ilim adamları tarafından- bu şekilde temyiz edilerek kullanılması, sonraki asırlarda bu anlamın ıstılahlaşmadığına işaret etmektedir. Buna mukabil, İbn Fâris, Beyhakî ve Suyûtî gibi âlimlerden gelen bilgiler göz önüne alındığında -tüm âlimler arasında olmasa da belli bir grup âlim arasında- Peygamberimiz döneminde yapılan faaliyetle ilgili olarak "farklı zamanlarda inen ayetlerin sure içlerinde birbiri ardına eklenmesi" kavramının ön plana çıktığını, bu kavramın zaman zaman cem' ve telif lafızlarıyla ifade edildiğini; ancak sonraki dönemlerde cem' lafzının revaç bulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2. Hz. Osman dönemindeki cem' ile ilgili ihtilaflı görüşler:

- a. Hz. Osman'ın hilafetinde surelerin tertip edilmesidir.
- b. Hz. Osman döneminde ortaya çıkan kıraat ihtilaflarının önlenmesi amacıyla Kur'ân'ın okunuş ve yazılışında tek harfin esas alınması ve diğer harflerin iptal edilmesidir.

Hz. Osman döneminde bu olayların ikisi birden gerçekleşmiş olabilir ki gelen veriler büyük bir ihtimalle gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Ancak burada meselemiz, hangisinin gerçekleştiği değil; cem' teriminin -Hz. Osman dönemi bağlamında- hangisine delalet ettiğiidir. Tabii farklı âlimlerin bu terimle muhtelif kavramları kastedebileceklerini de zihinde tutarak şunu ifade edelim ki genel tabloya baktığımızda surelerin sıralamasındansa kıraatin teke indirilmesinin cem' diye tabir edilmiş olması daha uygun gözükmektedir. Mesela bir rivayette Hz. Osman'a Mushafları tek bir Mushafta cem' etmesini önerenin Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) olduğu ve bu öneriyi farklı okuyuşlar sebebiyle yaptığı aktarılıyor.²⁴ Burada Huzeyfe'nin cem' kelimesini -özellikle okuyuştaki ihtilaflar bağlamında- kullanması önem arz etmektedir. Çünkü ihtilafların önlenmesi için yapılan bir cem'in, sure

²³ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/241.

²⁴ İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 240. Bunun yanında bir rivayette ise kıraat ihtilafları ciddi boyuta ulaştığında Hz. Osman'a ne yapmayı düşündüğü sorulmuş; o da insanların tek bir Mushafta cem' edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yine burada da cem' kelimesinin kullanılması önemlidir. Çünkü bu kullanım -burada insanlar için kullanılmış olsa da- hem kıraat ihtilafları bağlamında okunuşun teke indirilmesini ifade etmekte hem de bir yönüyle kıraatlerin teke indirilmesinin altında yatan sebeplerden birisinin de insanların cem' edilmesi ve aralarındaki ihtilafların bitirilmesi olduğunu göstermektedir. Bkz. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 206.

sıralaması olma ihtimali düşüktür. Dolayısıyla eğer amaç kıraat ihtilaflarının önüne geçmekse, Hz. Osman dönemi bağlamında kullanılan cem' terimi, farklı okuyuşların ortadan kaldırılmasını ifade edecektir. Buna ilaveten bu olayın bir rivayette cem' lafzıyla ifade edilmesi, kavramın erken dönemlerden itibaren kıraatin teke indirilmesine delalet ettiğine işaret etmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmemiz gerekirse; tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Osman dönemindeki cem'in sure tertibi olduğunu ilk söyleyen Hâkim en-Nîsâbü'rî'dir (ö. 405/1014). IV. asırda yaşamış olması itibariyle onun geç bir dönemi temsil ettiği söylenemez. Dolayısıyla onun bu açıklaması, göz ardı edilecek bir görüş değildir. Bununla birlikte aktardığımız rivayette cem' kelimesinin ihtilafları önleme bağlamında kullanılması da önemlidir ve bu rivayet bizi hem Nîsâbü'rî'nin görüşünden farklı bir yöne sevk etmekte hem de -rivayette kelime değişikliği yapılmadığını varsayarsak- bize potansiyel olarak Nîsâbü'rî'den daha önceki bir zaman diliminden veri sağlamaktadır.

Bu anlayışı destekleyen verilerden biri de âlimlerin cem'ler arasında yaptıkları ayrımlardır. Sözelimi kıraat âlimi Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman cem'lerinin amaç noktasında farklılaştığını söylemekte ve şu ifadelerle yer vermektedir: "Ebû Bekir, Kur'ân'ın cem'inde Kur'ân'ın tamamının yazılarak iki kapak arasında bir araya getirilmesini amaçlamıştı... Osman'ın amacı ise bundan farklıydı. O sahâbeyi Peygamberimizden gelen kıraatlerde cem' etmeyi hedeflemişti."²⁵

Aynı şekilde Buhârî şârihlerinden Abdulvâhid b. et-Tîn (ö. ~611/1214) de iki cem' arasındaki farklardan -özetle- şöyle bahsetmiştir: "Ebû Bekir dönemindeki cem', hafızların yitirilmesiyle birlikte Kur'ân'ın bir kısmının da kaybolması endişesine sahip olduğu için yapılmıştı. Zira o dönemde Kur'ân, belli bir yerde topluca bulunmuyordu. Bu sebeple Ebû Bekir, Kur'ân parçalarını -Peygamberimizden öğrendikleri şekilde ve sure içlerindeki ayet sıralamalarına uygun olarak- cem' etmişti. Osman'ın cem'i ise kıraatlerdeki ihtilafların artması sebebiyle idi. Onun döneminde ihtilaflar o kadar artmıştı ki insanlar artık Kur'ân'ı kendi dilleriyle okuyorlar ve bunun üzerinden diğerlerinin okuyuşlarının hatalı olduğunu iddia ediyorlardı. Böyle bir ortamda durumun daha vahim bir hal almasından korkan Osman, Mushafları tek bir Mushafa indirmiş ve sureleri de tertip etmişti."²⁶ Bu

²⁵ Bkz. Ebû 'Amr Dâni, *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'ân*, thk. Abdulmüheymin Tahhân (Cidde: Dâru'l-Menâra, 1997), 62-63.

²⁶ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 133. Ramazan el-Bûtî (ö. 2013) de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman dönemlerinde gerçekleştirilen cem'lerin arasında şu üç farkın olduğunu söylemektedir: 1. Hz. Osman'ın cem'inde sebep, kıraat ihtilaflarıydı. Hz. Ebû Bekir'in

ayrılar, Hz. Osman'ın cem'inin bir sure tertibi olmaktan ziyade farklı okuyuşların önünü kesen ve tek harfe göre okuyuşu hâkim kılan bir işlem olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte tekrar vurgulayalım ki bu işlem sırasında sure sıralamasının yapılmış olması da ihtimal dahilindedir. Ancak surelerin sıralanmış olması, cem' kavramının bu olaya delalet etmesini gerektirmemektedir. Hatta sure tertibinin, bu faaliyetin bir parçası ya da bu faaliyet esnasında gerçekleştirilmiş bir işlem olarak görülmesi de mümkündür. Âlimlerin açıklamalarından elde ettiğimiz genel kanaat de bu yöndedir. O halde Hz. Osman zamanındaki cem'i, Kur'ân'ın okunuşunun ve yazılışının teke indirilmesine delalet edecek şekilde anlamak daha doğru olacaktır.

Hülâsa -âlimlerin genel eğilimini ve kullanımlarını göz önüne aldığımızda- cem' kavramıyla ilgili şu yaklaşımın daha uygun olacağını söyleyebiliriz: Kur'ân'ın üç cem'i söz konusudur. Bunlardan birincisi, nüzul döneminde gerçekleşmiştir. Peygamberimiz, gelen ayetleri vahiy katiplerine yazdırırken bazen ayetlerin hangi suredeki hangi ayetten sonra yazılacağını bildirmekteydi. Bazen de farklı malzemeler üzerine yazılmış ayetler, yine Peygamberimizin talimatıyla başka bir malzemede bir araya getiriliyordu. İşte birinci cem' kavramının tekabül ettiği olay, ayetlerin bu şekilde birbiri ardına eklenmesi ve sure içlerinde bir araya getirilmesi işlemidir. İkinci cem', Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşmiştir. Yemâme savaşında hafızların bir kısmı şehit olunca Kur'ân'ın kaybolma endişesi belirmiş ve -Hz. Ömer'in (ö. 23/644) de tavsiyesiyle- sahâbeden ellerindeki yazılı Kur'ân parçalarını getirmeleri istenmiştir. İkinci cem', toplanan bu parçaların bir araya getirilerek iki kapak arasında, başı ve sonu belli Mushaf ya da Mushaf'lara dönüştürülmesini ifade etmektedir. Üçüncü cem' ise Hz. Osman döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Kur'ân'ın okunuşunda önemli ihtilaflar zuhur edince Hz. Osman, Kur'ân'ın tek bir harfe göre yazılmasını ve diğer harfleri içeren Mushaf'ların itlâfını emretmiştir. İşte Kur'ân'ın hem okunuş hem de yazılış bakımından teke indirilmesi de üçüncü cem'i teşkil etmektedir.

Bununla birlikte cem' teriminin, her dönemde bu üç kavramın hepsine birden delalet ettiği söylenemeyeceği gibi her kavrama eşit derecede delalet

cem'inde ise Kur'ân hafızlarının azalması idi. 2. Hz. Osman, dönemin en iyi kurrâ ve hâfızlarından oluşan dört kişilik bir ekip kurdu ve cem' işlemini bu ekibe emanet etti. Hz. Ebû Bekir ise sadece Zeyd b. Sâbit'e güvendi ve cem'i onun gerçekleştirmesini istedi. Bûtî'ye göre bunun sebebi muhtemelen Hz. Osman'ın cem'inde birden fazla Mushaf yazılacak olmasıydı. 3. Hz. Osman'ın cem' ettiği Mushaf'lar farklı beldelere dağıtıldı. Hz. Ebû Bekir'in cem' ettiği Mushaf ise -tek olması hasebiyle- hilafet makamında kaldı. Bkz. Sa'îd Ramazan Bûtî, *Min Ravâ'i'l-Kur'ân: Teemmülâtün 'İlmiyyetün ve Edebiyyetün fî Kitâbillahi 'Azze ve Celle* (Dimaşk: Dâru'l-Fârâbî, 2007), 55-56.

ettiğini söylemek de doğru olmayacaktır. Zira bu konuda aktarılan bazı veriler, bu terimin farklı zamanlardaki kullanımlarında farklı kavramların ön plana çıktığını ihsas etmektedir. Mesela Hz. Ali'nin Kur'ân'ı ilk cem' edenin Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemesinden²⁷ hareketle bu cem'in ilk olduğunu ama tek olmadığını; ayrıca diğer cem'lerden söz edilmemesinden yola çıkarak da bu cem'in daha ön planda olduğunu anlıyoruz. Ayrıca Hz. Ebû Bekir dönemindeki olaydan "ilk cem'" şeklinde bahsedilmesi, nüzul dönemindeki olguya delalet eden cem' kavramının, hicrî I. asrın ilk yarısında henüz gelişmemiş olabileceğini göstermektedir.

Hicrî III. asra geldiğimizde el-Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) şöyle demektedir: "İnsanlar arasında Kur'ân'ı cem' edenin Hz. Osman olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Halbuki olayın aslı böyle değildir. Hz. Osman, Irak ve Şam ehlinin okuyuşlarındaki farklılığın bir fitneye yol açabileceği endişesiyle Kur'ân'ın okunuşunda insanları tek bir şekilde okumaya sevk etmişti. Bundan önce ise Mushaflar zaten yedi harfteki farklı okuma şekillerine göre düzenlenmiş halde bulunuyordu ve bu cem'i gerçekleştiren Hz. Ebû Bekir idi."²⁸ Öyle anlaşılıyor ki henüz III. asrın başlarında, cem' teriminin revaçta olan medlûlü Hz. Osman'ın gerçekleştirdiği cem' işlemiydi. V. asrın ilk yarısına geldiğimizde ise Beyhakî şunları söylemektedir: "Bil ki Mushafları ilk defa cem' edenin Osman olduğuna dair yaygın bir görüş söz konusudur. Ancak işin aslı böyle değildir. Zira Mushafları, tek bir Mushafta cem' eden kişi Ebû Bekir'dir."²⁹ Beyhakî'nin herhangi bir atıf yapmadan bu sözlere yer vermesinden hareketle onun kendi zamanında da Kur'ân'ın cem'i denildiğinde akla ilk gelen olayın Hz. Osman dönemindeki cem' olduğunu söyleyebiliriz. Buna mukabil -atıf yapmamış olsa bile- aradaki benzerliği dikkate alarak Beyhakî'nin, bu sözleri Hâris el-Muhâsibî'den aktarmış olma ihtimalini de göz ardı etmemeliyiz.

Bunun yanında cem' teriminin geçmişteki bu durumu, günümüzdeki durumuna benzetilebilir. Ancak bu benzetme, doğru olmayacaktır. Zira günümüzde Türkçe çalışmalarda Kur'ân'ın cem'i terimi, genel olarak Hz. Ebû Bekir dönemindeki olaya hasredilmiştir. Geçmişte ise her ne kadar farklı zamanlarda farklı olaylar ön plana çıksa da terimin sadece Hz. Ebu Bekir dönemine hasredilmesi söz konusu olmamıştır.

B. Cem' Teriminin Türkçe Karşılıkları

Bu bölümde, Cem'u'l-Kur'ân ıstılahının Türkçe eserlerde hangi

²⁷ Bkz. Ebû 'Ubeyd, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 283.

²⁸ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 134.

²⁹ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/235.

lafızlarla karşılandığını ortaya koymaya çalışacağız. Bu istilahın ifade ettiği - bahsi geçen- üç olguyu ele alan çok sayıda Türkçe çalışma bulunmaktadır. Ancak bunların tamamına bir makalede yer vermek mümkün değildir ki kanaatimizce buna gerek de yoktur. Zira çalışmalarda genel olarak aynı lafızlar tekrarlanmaktadır. Bu sebeple biz burada cem' teriminin Türkçede nasıl karşılandığına dair genel tabloyu en iyi ve kapsamlı şekilde yansıtabilecek örneklerle yer vereceğiz. Bu minvalde eserleri, birincisi doğrudan Kur'ân'ın cem' ile ilişkili çalışmalar, ikincisi Kur'ân'ın cem'ine yer veren çalışmalar ve üçüncüsü de Kur'ân'ın cem'ine değinen çalışmalar olmak üzere üç kısımda, tablolar halinde göstermeye çalışacağız.

1. Kur'ân'ın Cem' ile İlişkili Çalışmalar

İlk aşamada yer vereceğimiz eserler, doğrudan Kur'ân'ın cem' ile ilgili olarak yapılmış spesifik çalışmalardır. Makale, ansiklopedi maddesi, tez ve kitap düzeyindeki bu çalışmaların, cem' kavramlarının Türkçedeki karşılığı hakkında vereceği malumat ehemmiyet arz etmektedir. Zira bu olgulara dair zihinsel faaliyetin -potansiyel olarak- en çok yoğunlaştığı eserler, bu tür spesifik, akademik çalışmalardır. Dolayısıyla kavramların Türkçe karşılıklarının ya da farklı karşılık önerilerinin bulunma ihtimalinin en yüksek olduğu eserleri de bunlar teşkil etmektedir.³⁰

Çalışmanın Adı	Birinci Cem'	İkinci Cem'	Üçüncü Cem'
Kur'an'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler ³¹	Cem ³²	Cem/ Bir araya getirilme/ Toplanma	Çoğaltılma/ İstinsah
Kur'ân'ın Toplanması ve Kiraatı Meselesi ³³	-	Cem/Toplanma	Çoğaltma
Resûl-i Ekrem Zamanında Kur'ân'ın Cem'i ve Ayetlerin Tenâsübü ³⁴	Cem/ Bir araya	Toplama	Toplanma

³⁰ Tablolardaki lafızların yazımında, ilgili eserlerdeki yazım şekli esas alınacaktır.

³¹ Bkz. Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 48, 115, 125, 185, 187.

³² Ziya Şen, Peygamberimiz zamanındaki cem'i, Kur'ân'ın o günkü malzemelere yazılması ve ezbere okunması şeklinde açıklamıştır. Ancak daha önce izah ettiğimiz üzere biz cem' terimiyle bu olayların kastedildiği kanaatinde değiliz ve dolayısıyla tablodaki birinci cem' başlığının altında, farklı zamanlarda gelen ayetlerin birbiri ardına eklenmesi olayına delalet etmeyen lafızlara yer vermiyoruz. Bkz. Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 125.

³³ Bkz. Salih Akdemir, "Kur'an'ın Toplanması ve Kiraatı Meselesi", *Kur'an sempozyumu (Bilgi Vakfı)*, (1994), 25, 27, 28.

³⁴ Bkz. Kerîm Velâyetî, "Resûl-i Ekrem Zamanında Kur'ân'ın Cem'i ve Ayetlerin Tenâsübü", *İslâmî Araştırmalar XVIII/3* (2005), 237, 241, 243, 248.

getirilme			
H. Osman ve Sonrası Dönemde Kur'ân'ın Metinleşme Târihi ³⁵	Bir araya toplama	Cem' / İstinsâh/ Bir araya toplanma	Cem' / İstinsâh/ Çoğaltılma/ Toplama
Kur'an'ın Cem'i Meselesi ³⁶	-	Cem' / Bir araya toplama	Çoğaltılma/ İstinsah
Kur'an'ın Cem'i İle İlgili Rivayetler ve Tahlili ³⁷	Kayda geçirilme	Cem' / Toplama/ Bir araya getirme	İstinsah/ Çoğaltılma
Kur'an'ın Cem'i ve İstinsâhında Üç Önemli Nokta ³⁸	-	Cem/ Toplanma/ Toplanıp yazılma	İstinsâh/ Çoğaltılma
Kur'an'ın Yazılması ve Cem'i ³⁹	-	Cem	Cem, Çoğaltma, Tek Mushaf uygulanması
Kurtûbî ve Taberî'ye Göre Kur'an'ın İstinsahının Kıraatla İlişkisi ⁴⁰	-	Cem/ Toplanma/ Bir araya getirilme	İstinsah/ Yeniden yazdırılma
Kur'an'ın Mekke'de Yazılması ve Medine'de Çoğaltılması Üzerine Bazı	Yazılma	Cem/ Toplanma/	İstinsah/ Çoğaltma/

³⁵ Bkz. Zeynel Abidin Aydın, *H. Osman ve Sonrası Dönemde Kur'ân'ın Metinleşme Târihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 62, 63, 94, 120, 126, 127, 148, 152, 224.

³⁶ Bkz. Sadık Kılıç, "Kur'an'ın Cem'i Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (30 Haziran 1980), 263, 264, 266, 276. Bu makalede Sadık Kılıç, Zeyd b. Sâbit'in "Biz Rasûlullah'ın huzurunda kağıt parçalarından Kur'ân'ı telif ediyorduk" sözünü aktararak buradaki telifin ayetleri Peygamberimizin irşadına göre tertip etmekten ibaret olduğunu ve bu tertibin Cebrail tarafından bildirildiğini ifade etmektedir. Ancak makalede bu olayı karşılayacak şekilde cem' ve benzeri bir lafız kullanılmamıştır. Bkz. Kılıç, "Kur'an'ın Cem'i Meselesi", 263.

³⁷ Bkz. Ayşe Açikel, *Kur'an'ın Cem'i İle İlgili Rivayetler ve Tahlili* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), II, 24, 41, 43, 55.

³⁸ Bkz. Rahim Tuğral, "Kur'anın Cem'i ve İstinsahında Üç Önemli Nokta", *Diyanet İlmî Dergi* XXVI/1 (1990), 89, 90, 95.

³⁹ Bkz. Yaşar Atli, *Kur'an'ın Yazılması ve Cem'i* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 16, 18, 22, 34.

⁴⁰ Bkz. Hacı Önen, "Kurtûbî ve Taberî'ye Göre Kur'an'ın İstinsahının Kıraatla İlişkisi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 64 (2017), 168, 173.

Değerlendirmeler ⁴¹		Yazılma	Toplama/ Yazılma
Kur'ân-ı Kerim'in Metinleşme Süreci ve Sûrelerin Tertibine Dair Görüşlerin Değerlendirilmesi ⁴²	Bir arada toplanma	Cem/ Toplanma	İstinsah/ Çoğaltma
Kur'ân-ı Kerim'in Cem'i ve Çoğaltılmasında Müsteşriklerin Görüşleri ve Bu Görüşlerin Eleştirileri ⁴³	-	Cem'/ Derlenme	İstinsâh/ Çoğaltılma

2. Kur'ân'ın Cem'ine Yer Veren Çalışmalar

Cem' istilâhının Türkçe karşılığıyla ilgili olarak ikinci aşamada ele alacağımız eserler, özel olarak bu üç olgu üzerine yazılmamış olsa da içerisinde bu olgulara özel olarak değinilen ya da bir bölüm ayrılan çalışmalardır. Bu meseleler, doğrudan Kur'ân ve kıraat tarihinin araştırma alanına girmekle birlikte tefsir tarihi ve usûlü eserlerinde de ele alınmıştır. Dolayısıyla bu aşamada terimin, Kur'ân, tefsir ve kıraate dair genel olarak yahut ders kitabı niteliğinde yazılmış müstakil kitaplarda nasıl karşılandığını ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmanın Adı	Birinci Cem'	İkinci Cem'	Üçüncü Cem'
----------------	--------------	-------------	-------------

⁴¹ Bkz. Mehmet Altuntaş, "Kur'an'ın Mekke'de Yazılması ve Medine'de Çoğaltılması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/11 (2018), 273, 275, 276, 277. Daha önce -Ziya Şen'in çalışmasında olduğu gibi- Peygamberimiz döneminde Kur'ân'ın yazılmasından ya da ezberlenmesinden bahsedilenler olmuştu; ancak biz bu kelimelere tablomuzda yer vermedik. Zira bunlar bize göre birinci cem'i ifade etmediği gibi yazarlar tarafından da birinci cem' kastedilerek kullanılmıyordu. Ancak burada "yazılma" kelimesini tablomuza aldık. Çünkü bu makalede yazar, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin Kur'ân'ın üç cem'i ile ilgili görüşünü aktarmış ve buradaki üç olayı birden ifade eden cem' istilâhını "yazılma" kelimesiyle karşılamıştır. Her ne kadar çevirinin doğru olduğunu veya kelimenin üç olayı ifade edebildiğini düşünmesek de özel olarak cem' istilâhına karşılık kullanılması itibarıyla bu kelimeye tabloda yer verdik. Bkz. Altuntaş, "Kur'an'ın Mekke'de Yazılması", 273.

⁴² Bkz. Sibel Danacı, "Kur'ân-ı Kerim'in Metinleşme Süreci ve Sûrelerin Tertibine Dair Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (30 Nisan 2020), 146, 147, 154, 160, 162.

⁴³ Bkz. Mahmut Sami Çöllüoğlu, *Kur'ân-ı Kerim'in Cem'i ve Çoğaltılmasında Müsteşriklerin Görüşleri ve Bu Görüşlerin Eleştirileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 23, 24, 30. Bu tezde, nâzil olan bir ayet veya bölümün, o ana kadar inmiş olan ayetlerin neresine yerleştirileceğinin bizzat Peygamberimiz tarafından gösterilerek yazıyla tespit ettirildiği ifade edilmekte; ancak bu durumu karşılayacak herhangi bir lafız kullanılmamaktadır. Bkz. Çöllüoğlu, *Kur'ân'ın Cem'i*, 14-15.

Kur'ân Tarihi ⁴⁴	Bir araya toplanma	Derlenme/ Kitâbeten derlenme/ Cem etme/ Bir araya toplanma	Çoğaltılma/ İstinsah/ Bir araya toplanma
Tefsîr Usûlü (Cerrahoğlu) ⁴⁵	-	Cem'/ Toplama	İstinsah ve Teksir
Tefsîr Usûlü (Demirci) ⁴⁶	Bir araya toplanma	Derlenme/ Cem'/ Bir araya toplanma	Çoğaltılma/ İstinsâh/ Bir araya toplanma
Tefsîr Usûlü ve Tarihi ⁴⁷	Kitâbet açısından toplanma	Toplanma	-
Tefsîr Terimleri Sözlüğü ⁴⁸	-	Toplanma/ Derlenme/	Çoğaltılma/ İstinsâhu'l-Mushaf

⁴⁴ Bkz. Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 114, 124, 126. Bu kitapta, Nisâbü'rî'nin Kur'ân'ın üç defa cem' edilmesiyle ilgili görüşü "Kur'ân metninin bir araya toplanması..." şeklinde tercüme edilmiştir. Ancak bu çeviri ilk iki cem'i karşılıyor olsa da üçüncü cem'de herhangi bir "bir araya toplanma" söz konusu değildir. Dolayısıyla her ne kadar çevirinin doğru olduğunu düşünmesek de doğrudan üç cem' istilâhının geçtiği bir metnin çevirisi olması itibarıyla bu lafza tabloda yer verdik. Bkz. Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 102.

⁴⁵ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1983), 69, 70, 72. İsmail Cerrahoğlu, Kur'ân'ın asrı saadette cem' edilmediğini; ancak "Kur'ân'ı Peygamber zamanında şu dört kişi cem' etmiştir..." rivayetinden hareketle bazı sahâbîlerin ayetleri toplamaya teşebbüse ederek "toplayıcı" unvanını almış olabileceğini belirtmektedir. Daha önce izah ettiğimiz üzere birinci cem' ile bu olayın kastedildiği kanaatinde değiliz. Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 68.

⁴⁶ Bkz. Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 86, 97. Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*'nde olduğu gibi bu eserinde de Nisâbü'rî'nin üç cem' ile ilgili ifadesini, "Kur'ân metninin bir araya toplanması üç defa vuku bulmuştur." şeklinde tercüme etmiştir. Bkz. Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 80.

⁴⁷ Bkz. Bergamalı Ahmet Cevdet, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, haz. Mustafa Özel (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2002), 11-14. Ahmet Cevdet, Hz. Osman döneminde önce surelerin tertip edildiğini, ardından Kur'ân'ın Kureyş lehçesine göre yazıldığını ve daha sonra da istinsah edildiğini ifade etmekte; ancak herhangi bir lafzı bütün bu faaliyetlere delalet edecek şekilde kullanmamaktadır. Bkz. Ahmet Cevdet, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, 17.

⁴⁸ Bkz. Muhsin Demirci, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), "Cem'u'l-Kur'ân", 44; "İstinsâhu'l-Mushaf", 133. Muhsin Demirci, kitâbeten derlemeyen önce bir de tilâveten derleme yapıldığını ve bunun, nâzil olan Kur'ân metninin sahâbe tarafından ezberlenmesi ve okunması anlamına geldiğini söylemektedir. Bu tür bir yaklaşımı daha önce -Kur'ân'ın hıfzen ve kitâbeten cem'i şeklinde- Zurkânî ve Mennâ'u'l-Kattân'da da görmüş ve bunun İbn Fâris, Beyhakî ve Suyûtî gibi âlimlerin kullanımlarıyla uyumadığını ifade etmiştik.

		Kitâbeten derleme	
Tefsir Usûlü (Çalışkan) ⁴⁹	-	Mushaf haline getirilme/ Toplanma/ Derlenme	Çoğaltılma
Kur'ân Kılavuzu ⁵⁰	-	Cem/ Derleme	Cem/ İstinsah/ Derlenme/ İkinci derleme
Kur'an'a Giriş ⁵¹	-	Toplama/ Cemetme	Neşir/ İstinsah ⁵²
Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati ⁵³	Cem' ⁵⁴	Cem'/ Toplanma	Cem'/ Çoğaltılma/ İstinsah

⁴⁹ Bkz. İsmail Çalışkan, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 64, 65, 74, 77.

⁵⁰ Bkz. Murat Sülün, *Kur'ân Kılavuzu - Mutlak Gerçeğin Sesi: Kaynağı - Şekli Yapısı - Mahiyeti - Muhtevası - Okunuşu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 99, 105, 106, 109, 111.

⁵¹ Bkz. Abdullah Draz, *Kur'an'a Giriş*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Otto, 2010), 37, 39, 40. Abdullah Draz'ın Salih Akdemir tarafından Türkçeleştirilen bu eserinde ilk cem'den şu şekilde bahsedilmekte; ancak bu olay herhangi bir lafızla karşılanmamaktadır: "...birbirinden müstakil birtakım ayet gruplarının, ayrı ayrı olarak geliştiği; daha sonra gelip önceliklere katılacak olan başka ayetlerin bunlara ilavesiyle, küçük küçük bağımsız birlikler teşkil ettiği; ayrı ayrı yerlerde bulunan parçaların Hz. Peygamber'in bizzat ilahi emirlere uygun talimatlarına göre, bir bütün hâline geldiği görülüyordu." Bkz. Draz, *Kur'an'a Giriş*, 36.

⁵² Eserde Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen işlem bu şekilde karşılanmış olmasına rağmen olayı ifade eden esas cem'e yer verilmemiştir. Ancak bunun tercümeyle ilgili bir sorun olduğu kanısında değiliz. Zira eserin Arapça çevirisinde de bu olay "نشر" ve "نسخ" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Abdullah Draz, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm: 'Ardun Târîhiyyun ve Tahlîlun Mukâran*, çev. Muhammed Abdulazim Ali (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1984), 38.

⁵³ Bkz. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 166, 183, 190. Bu kitapta birinci cem'in delalet ettiği olay, Kur'ân'ın Peygamberimiz döneminde yazılması bağlamında ele alınmakta ve fakat herhangi bir özel lafızla ifade edilmemektedir. Halbuki birinci cem', bir yazma ameliyesi içermekle birlikte yazmadan farklı bir olgu için kullanılmaktadır. Bkz. Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü ve Kırâati*, 160.

⁵⁴ Üç cem' olayını da "Kur'ân'ın Cem'i" ana başlığı altında ele alması, İsmail Karaçam'ın her bir olayı cem' kabul ettiğine işaret etmektedir. Ne var ki o, bu başlık altında Kur'ân'ın Peygamberimiz döneminde ezberlenmesini de ele almış ve bu olaya da cem' demiştir. İlgili rivayeti esas aldığımızda "جَمْع" fiilinin kullanılmış olması açısından doğru bir yaklaşım olsa da kavramsal açıdan bu olayın cem'e eklenmesinin ve cem'in dörtlü bir taksimata tabi tutulmasının uygun olmadığı kanaatindeyiz. Bkz. Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü ve Kırâati*, 143.

Kur'an Tefsirinde Yöntem ⁵⁵	-	Cem edilme	İstinsah
---	---	------------	----------

3. Kur'ân'ın Cem'ine Değinen Çalışmalar

Üçüncü aşamada meseleyle dolaylı olarak da olsa ilgili olan ve içerisinde bu olgulara değinen çalışmalardan örnekler vereceğiz. Zira - sözgelimi- Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman dönemlerini işleyen veya vahyin yazılışını ele alan spesifik ya da genel İslam tarihi çalışmaları, ansiklopedi maddeleri, makaleler ve tezler, üç cem' hadisesinin Türkçede nasıl karşılandığını veya -en azından- bu konuda genel kabulün hangi yönde olduğunu gösterecektir.

Çalışmanın Adı	Birinci Cem'	İkinci Cem'	Üçüncü Cem'
"Kur'an" (DİA) ⁵⁶	-	Cem'/ Toplanma	Çoğaltılma/ İstinsah ve çoğaltılma/ İstinsah ve teksir ettirme/
"Mushaf" (DİA) ⁵⁷	-	Derleme/ Cemetme/ Bir araya toplama	İstinsah/ Çoğaltılma
Zeyd b. Sâbit ve Kur'ân-ı Kerim'e Hizmeti ⁵⁸	-	Toplanma/ Cem	Çoğaltılma/ İstinsâh
"Zeyd b. Sâbit" (DİA) ⁵⁹	-	Cem'/ Toplanma/ Derlenme	İstinsah
Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân ⁶⁰	-	Toplanma/ Cem'	Çoğaltılma/ İstinsah

⁵⁵ Bkz. Ömer Dumlu, *Kur'an Tefsirinde Yöntem* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1998), 17, 19.

⁵⁶ Bkz. Abdulhamit Birışık - Hidayet Aydar, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Haziran 2020).

⁵⁷ Bkz. Mehmet Emin Maşalı - Muhittin Serin, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Haziran 2020).

⁵⁸ Bkz. İbrahim Taşcı, *Zeyd b. Sâbit ve Kur'ân-ı Kerim'e Hizmeti* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 28, 33.

⁵⁹ Bkz. Bünyamin Erul, "Zeyd b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Haziran 2020).

⁶⁰ Bkz. Yasin Pişgin, "Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26 (30 Nisan 2017), 121, 127, 135.

Tefsir Geleneğinde Levh-i Mahfuz Düşüncesi ⁶¹	-	Cem/ Toplanma	Sahifeleri Mushafa aktarma
"Ulûmu'l-Kur'ân" (DîA) ⁶²	-	Toplanma	İstinsah
Kur'an'ın İlk Muhafızları "Vahiy Kâtipleri" ⁶³	-	Cem/ Toplanma	Çoğaltma
Hz. Peygamber'in Hastalığından Kuran'ın Cemine Kadar Meydana Gelen Bazı Olaylar Üzerine Mülâhazalar ⁶⁴	-	Cem/ Toplanma	Çoğaltma
Hazreti Osman Dönemi Siyâsî Olaylarında Kullanılan Ayetlerin Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi ⁶⁵	-	Cem'/ Derlenme	İstinsâh/ Çoğaltılma

4. Terimin Türkçe Karşılıklarının Değerlendirmesi

Kur'ân'ın klasik eserlerde geçen üç cem'inin, Türkçe çalışmalarda hangi lafızlarla karşılandığını gösteren bu tablolardaki verilerde dikkati açık bir şekilde celbeden ilk husus, Türkçede üç cem'i birden karşılayacak, üzerinde uzlaşmış bir lafzın bulunmuyor oluşudur. Hatta Kur'ân'ın üç cem'inden herhangi birisi üzerinde de bir kullanım birliği ile karşılaşmıyoruz. Mesela günümüzde bu üç cem'den ön planda olan Hz. Ebû Bekir zamanındaki cem'dir. Ancak bununla ilgili bile "cem', toplama, derleme" gibi pek çok farklı lafız kullanıldığını görüyoruz. Dahası, çalışmaları yapan tek tek kişilerin dahi bu üç cem'den herhangi birisi için farklı lafızlar kullanabildiğine şahit olmaktayız. Bu da bireysel olarak zihinlerde, gelişmiş ve dominant bir lafız bulunmadığını göstermektedir.

⁶¹ Bkz. Abdurrahman Ateş, "Tefsir Geleneğinde Levh-i Mahfuz Düşüncesi", *İslâmî Araştırmalar* XVI/3 (2003), 402, 403.

⁶² Bkz. Abdulhamit Birişik, "Ulûmu'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Haziran 2020).

⁶³ Bkz. Muhittin Akgül, "Kur'an'ın İlk Muhafızları 'Vahiy Katipleri'", *Diyanet İlmi Dergi Kur'an Özel Sayısı*, (2012), 95, 96. Bu makalede, birinci cem'e delalet edecek şekilde Peygamberimizin gelen vahiy -ayetlerin ait olduğu yerleri de kendisi belirterek yazdığını ifade edilmekte; ancak bu olay herhangi bir lafızla karşılanmamaktadır. Bkz. Akgül, "Kur'an'ın İlk Muhafızları", 84.

⁶⁴ Bkz. Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber'in Hastalığından Kuran'ın Cemine Kadar Meydana Gelen Bazı Olaylar Üzerine Mülâhazalar", *Şarkiyat* 1 (01 Nisan 2009), 74, 79.

⁶⁵ Bkz. Muharrem Turan, *Hazreti Osman Dönemi Siyâsî Olaylarında Kullanılan Ayetlerin Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 26, 27.

Dikkati çeken ikinci husus, Türkçe eserlerde Kur'ân'ın birinci cem'i ile ilgili lafızlarla nadiren karşılaşmamızdır. Ancak bu durumdan hareketle ilk cem'in ele alınmadığı sonucuna varılmamalıdır. Aksine Türkçe eserlerde bu konudan bahsedilmekte ancak bir ıstılah gelişmediği için ilgili olayı karşılayacak bir lafız nadiren kullanılmakta; kullanılmadığında ise mesele birkaç kelime ya da cümleyle ifade edilmeye çalışılmaktadır. Mesela İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* adlı eserinde ayetlerin tertibinden bahsederken Peygamberimizin, indirilen her ayetin hangi surenin neresine konulacağını bildiğini ve vahiy katiplerine ayetleri buna göre yazdırdığını belirtmekte; ancak bununla ilgili cem' ve benzeri herhangi bir lafza yer vermemektedir.⁶⁶ Aynı şekilde İsmail Çalışkan, *Tefsîr Usûlü* adlı kitabında bu olayı anlatan rivayete yer vererek Peygamberimizin nâzil olan ayetlerin hangi suredeki hangi ayetlerin yanına ekleneceğini söylediğini ifade etmekte; ancak bu olayı herhangi bir lafızla karşılamamaktadır.⁶⁷ Bunun sebebi, tabii ki olaya delalet edecek bir lafzın Türkçede henüz gelişmemiş olmasıdır. Halbuki Türkçede bu olayı ifade edecek bir lafız gelişmiş olsa, kavram bir kez izah edildikten sonra tek bir lafızla ifade edilebilir hale gelir; uzun cümleler kurulmak mecburiyetinde kalınmazdı.

Üçüncü olarak dikkat çekmek istediğimiz husus ise kullanılan bazı lafızların, ilgili olayları tam olarak ifade edemiyor oluşudur. Sözelimi birinci cem' için kullanılan "yazılma" ve "kayda alınma" gibi lafızlar, bu cem'in sadece bir yönüne işaret etmektedir. Halbuki birinci cem'de mesele, Kur'ân'ın yazılması veya kayda alınması değildir. Zira böyle olsaydı, Kur'ân her yazıldığında bu lafız kullanılabilirdi. Ancak burada esas mesele, ayetlerin sureler içindeki muayyen yerlerine yazılması ve böylece sure içlerinde bir araya getirilmesidir. Buna benzer bir durumla üçüncü cem'de de karşılaşmaktayız. Hz. Osman dönemindeki faaliyetle ilgili lafızları incelediğimizde genel olarak "istinsah" ve "çoğaltma" lafızlarının ön plana çıktığını görüyoruz. Halbuki o dönemde yapılan faaliyetin aslı, -insanların arasındaki kıraat ihtilaflarını sona erdirmek için- Kur'ân'ın tek harfe indirilmesidir. İstinsah da bu faaliyet esnasında yapılmış işlemlerden biridir. Peki faaliyet gerçekte neden tek harfe indirmedir? Çünkü Kur'ân, çoğaltılmak için tek harfe indirilmemiştir; bilakis tek harfe indirilmek için çoğaltılmıştır. Ayrıca bu faaliyet esnasında istinsahın yanında sureler tertip edilmiş, Mushaflar yazılmış ve öncesinde de bu Mushafların hangi harf üzere yazılacağı belirlenmiştir. Mesela Mushafların yazılması işlemi esas olarak

⁶⁶ Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 56.

⁶⁷ Bkz. Çalışkan, *Tefsîr Usûlü*, 64.

bu dönemdeki faaliyeti "Hz. Osman döneminde Kur'ân'ın yazılması" şeklinde ifade etmek doğru olmayacaktır. Zira bu da faaliyetin bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Bunun gibi "istinsah", "çoğaltma" ve "teksir" gibi lafızlar da bu faaliyetin sadece bir yönüne işaret etmekte ve üçüncü cem' kavramını karşılayamamaktadır.

C. Üç Cem'e Karşılık Bir Lafız: "Kur'ân'ın Birleştirilmesi"

Cem' terimi, Arapça'da üç farklı kavrama delalet etmektedir. Türkçede ise bu kavramlara karşılık, genel kabul gören ve ıstılahlaşan tek bir lafız olmasa da "cem", "toplanma", "istinsah" gibi lafızlar bu olguları karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Türkçe eserlerde bizzat cem' lafzını kullananlar, herhangi bir çeviri yapma ihtiyacı duymamışlar ve bu lafzı Arapçadan aldıkları haliyle kullanmışlardır. Ancak buradaki sorun, bu lafzın Türkçede - birkaç istisna hariç olmak üzere- sadece Hz. Ebû Bekir dönemindeki faaliyet için kullanılmış olmasıdır.

Türkçede cem' ıstılahının karşılığı olarak kullanılan "toplanma", "istinsah" ve "çoğaltılma" gibi lafızlar ise bu ıstılahı tam olarak karşılayamamaktadır. Zira bu lafızlar üç cem'den sadece bir ya da ikisini karşılayacak şekilde kullanılabilir. Sözelimi "toplanma" ve "bir araya getirme" lafızları ilk iki cem'i ifade edebilir. Ancak üçüncü cem'de, herhangi bir toplama ya da bir araya getirme olayı söz konusu değildir. "İstinsah" ve "çoğaltılma" lafızları ise ilk iki cem'i karşılayamamakta; hatta üçüncü cem'i ifade etmekte bile yetersiz kalmaktadır.

Halbuki çeviri bir lafızdan beklentimiz, terimin delalet ettiği bütün olayları *efrâdını câmî, ağıyârını mânî* bir şekilde karşılayabilmesidir. Bu, zor bir durumdur ve her zaman mümkün olmayabilir; ancak imkânsız da değildir. Kanaatimizce cem' ıstılahını, Türkçede karşılayacak en uygun kelime "birleştirme"dir. Çünkü "Kur'ân'ın birleştirilmesi" lafzı, Kur'ân'ın cem'i ıstılahıyla kastedilen üç kavrama da delalet edecek şekilde kullanılabilir.

Şimdi "birleştirme" kelimesinin, her üç kavrama nasıl delalet ettiğini izah etmeye çalışalım. Bu üç kavramın tekabül ettiği olayların ilki Peygamberimiz henüz hayattayken, farklı zamanlarda indirilen ya da farklı malzemeler üzerinde yazılı halde duran ayetlerin, ait oldukları sure içinde birbiri ardına eklenmesidir. Burada ayetler ya da diğer bir tabirle Kur'ân parçaları birleştirilmiş ve -sonuçta- birleştirilen Kur'ân, farklı nüshalar halinde tebellür etmiştir. İşte Kur'ân'ın ilk birleştirilmesi bu şekilde cereyan etmiştir.

Tefsirde cem' ıstılahıyla kastedilen ikinci olay, Hz. Ebû Bekir

döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde hafızların azalmasıyla Kur'ân'ın kaybolmasından endişe edilmiş ve sahâbîlerden, ellerindeki yazılı Kur'ân sahifelerini getirmeleri istenmiştir. Böylece Kur'ân'ın yazılı olduğu muhtelif malzemeler birleştirilmiş -ya da diğer bir tabirle bir araya getirilmiş- ve Kur'ân bütünlüğü korunmuştur. Bu da Kur'ân'ın birleştirilmesinde ikinci safhayı teşkil etmektedir.

Kur'ân'ın cem'i ıstılahının delalet ettiği üçüncü olayla ise Hz. Osman'ın hilafetinde karşılaşmaktayız. Kıraatteki ihtilaflar neticesinde Kur'ân'ın yazılı olduğu farklı Mushaflar iptal edilerek tek bir harf esas alınmış ve böylece Kur'ân hem yazı hem de okunuş bakımından "bir"e indirilmiş; yani "bir"leştirilmiştir. O halde Kur'ân'ın ilk birleştirilmesi ile ayetlerin sure içlerinde bir araya getirilmesini, ikinci birleştirme ile yazılı nüshaların bir araya getirilmesini, üçüncü birleştirmeye ise Kur'ân'ın yazılış ve okunuşta -tekleştirilmesi anlamında- birleştirilmesini kastetmiş oluyoruz.

Sonuç

"Kur'ân'ın birleştirilmesi" lafzının, Kur'ân'ın cem'i ıstılahını tam olarak karşıladığını ve bu sebeple Türkçe ilmî çalışmalarda her üç cem'i karşılayacak şekilde kullanılmasının uygun olduğunu söyleyebiliriz. Yabancı kökenli terimlerin Türkçede bizzat kullanılmasında da herhangi bir sorun bulunmamakla birlikte cem' lafzının günümüz Türkçe tefsir literatüründeki kullanımının, klasiklerdeki asıl kullanımına mutabık olmadığını belirtmeliyiz. Ayrıca bu terimin, mevcut Türkçe karşılıklarında da birtakım problemler söz konusudur. Zira bunlardan hiçbiri, terimin delalet ettiği kavramları efrâdını câmî, ağyârını mânî şekilde ifade edememektedir. Bu terim, klasik tefsir ve Kur'ân tarihi literatüründe üç farklı kavrama tekabül ederken; Türkçede kullanılan lafızların bir kısmı bu üç kavramdan sadece birine delalet edecek şekilde kullanılmakta, bir kısmı da bir kavramın sadece -aslî unsuru sayılmayacak- bir yönünü ifade edebilmektedir. Bir diğer problem ise tek bir kavram için birden çok lafız kullanılmasıdır. Bu sebeple ilmî çalışmalarda cem' ıstılahının delalet ettiği olaylar bahis konusu olduğunda "birleştirme" lafzının kullanılması ilmî anlamda -iç tutarlılığı sağlayacak olması bakımından- daha münasip olacaktır. Tabii ki şu noktada bu öneri, bir lafızdan ibarettir. Bu lafzın ıstılahla dönüşmesi ise İslâmî ilimler alanında çalışmalar yapan ilim adamları tarafından uygun görülmesi ve kullanımının yaygınlaşmasıyla gerçekleşebilecek bir husustur.

Sonuç olarak bu makalede tefsir ve Kur'ân tarihi ile ilgili önemli bir ıstılahın delalet ettiği kavramları ortaya koyduk, bu ıstılahla ilgili Türkçe tefsir terminolojisindeki karışıklığa ve belirsizliğe dikkat çektik ve son olarak

da bu ıstılahı tam olarak karşılayan Türkçe bir lafız önerisinde bulunduk. Bu önerinin, Kur'ân'ın cem'iyle ilgili Türkçedeki lafız karmaşasına çözüm getirebileceği kanaatindeyiz. Ancak şunu da ifade edelim ki yaygınlaşması ve ilim camiasında kabul görmesi halinde bu lafzın geliştirilerek bir sonraki aşamaya taşınması da mümkündür. Şöyle ki gelişmiş ilim dillerinde ideal olan her kavramın farklı bir lafızla karşılanmasıdır. Dolayısıyla cem' teriminin karşılığı olarak birleştirme lafzında uzlaşırsa bu ıstılahın çatısı altında, her bir ayrı "birleştirme" kavramı için alt terimler üretilmesi de faydalı olacaktır. Ancak burada mühim olan her bir kavram için sadece bir lafız tespit edilmesi ve bu lafzın diğer kavramlar için kullanılmamasıdır.

KAYNAKÇA

- AÇIKEL, Ayşe. *Kur'an'ın Cem'i İle İlgili Rivayetler ve Tahlili*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- AHMED B. HANBEL. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnaut vd. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001.
- AHMET CEVDET, Bergamalı. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. haz. Mustafa Özel. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2002.
- AKDEMİR, Salih. "Kur'an'ın Toplanması ve Kıraatı Meselesi". *Kur'an sempozyumu (Bilgi Vakfı)*, 25-29.
- AKGÜL, Muhittin. "Kur'an'ın İlk Muhafızları 'Vahiy Katipleri'". *Diyanet İlmi Dergi Kur'an Özel Sayısı*, 83-100.
- ALTUNTAŞ, Mehmet. "Kur'an'ın Mekke'de Yazılması ve Medine'de Çoğaltılması Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/11 (2018), 257-289.
- ATEŞ, Abdurrahman. "Tefsir Geleneğinde Levh-i Mahfuz Düşüncesi". *İslâmî Araştırmalar* XVI/3 (2003), 391-404.
- ATLI, Yaşar. *Kur'an'ın Yazılması ve Cem'i*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- AYDIN, Zeynel Abidin. *H. Osman ve Sonrası Dönemde Kur'ân'ın Metinleşme Târîhi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- AZİMLİ, Mehmet. "Hz. Peygamber'in Hastalığından Kuran'ın Cemine Kadar Meydana Gelen Bazı Olaylar Üzerine Mülâhazalar". *Şarkiyat* 1 (01 Nisan 2009), 67-80.

- BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. thk. Muhammed 'Îsâm el-Kudâh. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Hüseyin. *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Ashâbi's-Şeri'a*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- BİRİŞİK, Abdulhamit. "Ulûmu'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ulumul-kuran>
- BİRİŞİK, Abdulhamit - Aydar, Hidayet. "Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuran>
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- BÛTÎ, Sa'îd Ramazan. *Min Ravâi'i'l-Kur'ân: Teemmülâtün 'İlmiyyetün ve Edebiyyetün fî Kitâbillahi 'Azze ve Celle*. Dimaşk: Dâru'l-Fârâbî, 2007.
- CERRAHOĞLU, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1983.
- ÇALIŞKAN, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- ÇÖLLÜOĞLU, Mahmut Sami. *Kur'ân-ı Kerim'in Cem'i ve Çoğaltılmasında Müsteşriklerin Görüşleri ve Bu Görüşlerin Eleştirileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- DANACI, Sibel. "Kur'ân-ı Kerim'in Metinleşme Süreci ve Sûrelerin Tertibine Dair Görüşlerin Değerlendirilmesi". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (30 Nisan 2020), 138-166.
- DÂNÎ, Ebû 'Amr. *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'ân*. thk. Abdulmüheymin Tahhân. Cidde: Dâru'l-Menâra, 1997.
- DÂNÎ, Ebû 'Amr. *el-Mukni' fî Rasmi Mesâhifi'l-Emsâr*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1978.
- DEMİRCİ, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- DEMİRCİ, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- DEMİRCİ, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- DOĞAN, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İlim ve Sanat, 1986.
- DRAZ, Abdullah. *Kur'an'a Giriş*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Otto, 2010.

- DRAZ, Abdullah. *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm: 'Ardun Târîhiyyun ve Tahlîlun Mukâran*. çev. Muhammed Abdulazim Ali. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1984.
- DUMLU, Ömer. *Kur'an Tefsirinde Yöntem*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1998.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut - Muhammed Kâmil Karabelli. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- EBÛ 'UBEYD, el-Kâsım b. Sellâm. *Fedâilu'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-'Atıyye vd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, ts.
- EMİROĞLU, İbrahim. *Klasik Mantiğa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- ERUL, Bünyamin. "Zeyd b. Sâbit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeyd-b-sabit>
- İBN EBÎ DÂVUD, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman es-Sicistânî. *Kitâbu'l-Mesâhif*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İBN HİŞÂM, Abdullah Cemâluddîn. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ' İsmail. *Fedâilu'l-Kur'ân*. thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1416.
- İBNU'L-HÂCİB. *el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Nahv ve's-Şâfiye fî 'İlmi't-Tasrîfi ve'l-Hat*. thk. Sâlih Abdulazîm eş-Şâ'ir. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.
- KARAÇAM, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- KILIÇ, Sadık. "Kur'an'ın Cem'i Meselesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (30 Haziran 1980), 261-277.
- KÜRDÎ, Muhammed Tâhir b. Abdilkâdir el-Mekkî el-Hattât. *Târîhu'l-Kur'ân ve Garâibu Rasmîhi ve Hukmuhu*. Cidde: el-Me'ârifu'l-Âmme, 1365.
- MAŞALI, Mehmet Emin - Serin, Muhittin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mushaf>
- MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB. *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâ'ât*. thk. Abdulfettâh İsmâil Çelebi. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.
- MENNÂ'U'L-KATTÂN. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2009.
- MUSTAFA, İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- MÜSLİM B. EL-HACCÂC. *Sahîhu Müslim*. Riyad: Dâru Taybe, 2006.

- NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb. *Fedâilu'l-Kur'ân*. thk. Fârûk Hamâde. Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1992.
- NÎSÂBÛRÎ, Muhammed b. Abdullah el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2002.
- ORMROD, Jeanne Ellis. "Concept Learning". *Encyclopedia of the Sciences of Learning*. ed. Norbert M. Seel. New York: Springer, 2012.
- ÖNEN, Hacı. "Kurtûbî ve Taberî'ye Göre Kur'an'ın İstinsahının Kiraatla İlişkisi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 64 (2017), 167-174.
- PİŞGİN, Yasin. "Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26 (30 Nisan 2017), 120-148.
- SÂLÎH, Subhî. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1977.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2008.
- SÛLÛN, Murat. *Kur'ân Kılavuzu - Mutlak Gerçeğin Sesi: Kaynağı - Şeklî Yapısı - Mahiyeti - Muhtevası - Okunuşu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- ŞEN, Ziya. *Kur'an'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- TAŞCI, İbrahim. *Zeyd b. Sâbit ve Kur'ân-ı Kerîm'e Hizmeti*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali. *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- TİRMİZÎ, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ. *el-Câmi'u'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- TUĞRAL, Rahim. "Kur'anın Cem'i ve İstinsahında Üç Önemli Nokta". *Diyanet İlmî Dergi* XXVI/1 (1990), 89-101.
- TURAN, Muharrem. *Hazreti Osman Dönemi Siyâsî Olaylarında Kullanılan Ayetlerin Tefsir İlmî Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- VELÂYETÎ, Kerîm. "Resûl-i Ekrem Zamanında Kur'ân'ın Cem'i ve Ayetlerin Tenâsübü". *İslâmî Araştırmalar* XVIII/3 (2005), 237-249.
- ZERKEŞÎ, Muhammed b. 'Abdullah. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Dâru't-Turâs, 1984.

ZURKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*.
Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001.

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 17 Haziran 2020. <http://sozluk.gov.tr>

THREE CONCEPTS, ONE TERM, AND A PROPOSAL: JAM' AL-QUR'ÂN

 Hüseyin ORAL^a

Extended Abstract

Concepts are the abstracted forms of events, facts, and creatures in mind. The expression of the concepts in languages is called term or word in the logic science. Besides, Words are the basic units of the language, and every word indicates several meanings. But meanings have no existence outside. In this case, a word won't be able to imply a fact or an event outside directly because the facts and the events don't exist in mind. Then, we ought to ask how a word can signify an event that is outside of the mind with its meanings inside of the mind. In this instance, our mind abstracts this event and transforms it into a concept. After that, it correlates the event with the meanings of the word. Thus, we can understand that event, and additionally, describe and transfer it to another person.

Still, for understanding each other, the concepts in the minds of persons must be the same once they use a word that implies that concept. Likewise, when a person reads a book, he cannot understand the purpose of the writer if the concepts in their minds refer to a different fact or event. So, if we want to comprehend a term like Jam' al-Qur'ân in the classics, the writer and we have to have the same concepts in both minds across the same words.

At this point, another significant issue is the translation of the terms, and the same circumstances are valid here as well. In the translations, there must be only one concept in opposition to two words. That's not quite easy but necessary because if the concepts that these two words indicate are different, then understanding wouldn't be possible. Therefore, translating a term, in such a manner that the concepts of the two words would be the same, is essential to reach the right conclusion in the scientific researches.

Currently, in the Turkish tafsir literature, the term jam' al-Qur'ân has been used only for the collection in the period of Abû Bakr, a senior companion of

^a Ph.D., Erciyes University, huseyinoral@erciyes.edu.tr

the Prophet, and the first caliph after him. However, when we analyze the resources about the history of the Qur'ân and tafsir, it appears that the Qur'ân was collected three times, and the term of Jam' al-Qur'ân implies three distinctive concepts.

The first event that the term Jam' al-Qur'ân refers to is the compilation of verses in surahs by the instructions of the Prophet Mohammad. In the period of the revelation of the Qur'ân, verses had been revealing from time to time which is called "tancîm al-Qur'ân". Besides, once a verse was revealed, the Prophet Mohammad was calling one of his scribes and making him write the verse to a specific location in the surah which it belongs to. But, if that's not possible because of conditions, the verses had been written on different materials. Afterward, these verses had been collected according to their surahs in another material once the circumstances allow. That is the first collection of the Qur'ân.

The second event that the term of jam' al-Qur'ân signifies is the compilation of the Qur'ân between two covers in the period of Abû Bakr. In this period, most of the companions of the Prophet who had memorized the Qur'ân had been martyred at the battle of Yamâma. In this situation, the Caliph Abû Bakr, upon the insistence of his successor 'Umar who had worried about the possible waste of the Qur'ân, had decided to collect the Qur'ânic pieces into one book between two covers. That is the second collection of the Qur'ân.

The third and last event is to unite the variants of the recitation of the Qur'ân in the period of the third Caliph 'Uthmân. By this time, Muslims were allowed to recite the Qur'ân according to the pronunciation of their dialect. But, after a while, some serious disputes had begun to appear between them because of these diversities. Consequently, 'Uthmân decided to standardize the recitation of the Qur'ân into one dialect. So, that is the third concept that the term of jam' al-Qur'ân indicates.

Nevertheless, In the studies about tafsir and the history of the Qur'ân by the Turkish language, there is no single term to imply all these three concepts of collections of the Qur'ân at a time. Generally, every one of these concepts has been indicated by terms like "toplama", "derleme", "istinsah", "çoğaltma" which have meanings like collection, compilation, and copying the texts. Besides, some of these terms are incapable of signifying even only one of these three concepts accurately and appropriately. So, in this article, we suggested the Turkish term "birleştirme" that is capable of referring all these three concepts of Jam' al-Qur'ân.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Jam' al-Qur'ân, Collection, Compilation.

